

C-h-l Kökü Bağlamında Üç Ayetin İncelenmesi: 6/En'âm 54, 16/Nahl 119 ve 4/Nisâ 17*

Öz: Nüzül ortamından zaman ve zihinsel olarak uzaklaştığımız için Kur'an'ın ne dediğini anlamak zorlaşmıştır. Bulduğumuz çağın zihin dünyası ve kelimeleriyle geçmiş okumaya çalışmak yanlış anlamalara sebebiyet verebilmektedir. Çünkü kavramlar farklı dönemlerde farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Dolayısıyla doğru anlamı yakalama yolunda kavram çalışmaları önem arz etmektedir. Bu çalışmada cehl kelimesi üzerinden "cehâletle günah işleyen" ifadesini barındıran üç ayete anlam verilmiştir. Kur'an öncesi şiirlerden, sözlüklerden çıkarılan sonuca göre c-h-l kökü, "sefeh, küfür, bagy ve tuğyan" kelimeleriyle eş, "tecrübe, hilm, sekinet ve müsamaha" kelimeleriyle zıt anlamlıdır. Kelimenin anlamları düşünüldüğünde "doğal eğilimlerin terbiye edilmemesi, eğitilmemesi durumunda ortaya çıkan davranış" manasına gelebileceği sonucuna varılmıştır. Özellikle meallerdeki "bilmeyerek günah işleyen" şeklinde çeviri "bilerek işlenen günahın tövbesinin kabul olmayacağı" sonucuna götürmektedir. Bu durumun da "kişinin yanlış davranıştan sonra tövbe ederse affedileceğini" söyleyen ayetlerle çelişki meydana getirdiği görülmüştür. Bu ayetlerdeki cehâletin "nefsin arzularına (hevaya)" anlamında kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Cehl, Sefeh, Kavram, Heva, Nefs.

Hatice Merve
ÇALIŞKAN BAŞER

The Examination of Three Verse in The Context of The Root C-h-l: 6/En'âm 54, 16/ Nahl 119 and 4/ Nisâ 17

Abstract: It has become difficult to understand what the Quran says, as we have moved away from the nuzul environment in time and mentally. Trying to read the past with the mental world and words of our age can cause misunderstandings. Because concepts can mean different meanings in different periods. Therefore, concept studies are important to catch the right meaning. In this study, three verses containing the expression "who committed sins by ignorance" are given meaning through the word Jehl. According to the result extracted from pre-Quranic poems and dictionaries, the root c-h-l is synonymous with the words "sefeh, kufur, bagy and tuğyan", and the words "experience, hilm, sekinet and tolerance" have the opposite meaning. Considering the meanings of the word, it has been concluded that it can mean "behavior that occurs when natural tendencies are not trained or taught". Especially in the translations, the translation as "unknowingly sinning" leads to the conclusion that "repentance of a sin committed deliberately is unacceptable". It has been observed that this situation creates a contradiction with the verses that say "if a person repents after wrong behavior, she will be forgiven". It has been concluded that the ignorance in these verses is used to mean obeying "lust, the desires of the human soul".

Keywords: Qur'an, Jahl, Sefeh, Concept, Lust, Desire.

* Bu çalışma, doktora tezinden üretilmiştir. Hatice Merve Çalışkan Başer, "Kur'an-ı Kerim'de C-h-l Kökünün Semantik Analizi", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020).

** Dr. Öğr. Üyesi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı. E-Posta: haticemervecaliskan@gmail.com ORCID ID: <https://www.orcid.org/0000-0003-0877-7757>

Giriş

Kur'an-ı Kerim'i anlama çabaları, indiği andan günümüze kadar her dönemde var olmuştur. Bu hususta farklı minvalde çalışmalar yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Zaman geçtikçe, farklı kültür, bilgi birikimi gibi etkenlerle kelime veya kavramlar bazen değişmekte, bazen başka bir anlama dönüşebilmektedir. Kur'an'ın inişinin üzerinden on beş asır gibi uzun bir zaman geçmiş ve kavramlara yüklediğimiz yeni anlamlar nedeniyle onun ne demek istediğini anlamak zorlaşmaya başlamıştır. Bu nedenle kavramların ya da kelimelerin Kur'an'ın indiği dönemde nasıl kullanıldığını anlamak adına çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışma ile c-h-l kökünün anlam alanı ortaya koyulmaya çalışılmış ve bu kökün geçtiği birbirine benzeyen üç ayet bu bağlamda incelenmiştir. İnceleme yapılırken nüzul öncesi döneme ait şiirler, sözlükler ve tefsirler temel alınmıştır. Dolayısıyla bir nevi kavram incelemesi olan bu çalışma, Kur'an-ı doğru anlamak adına bir adım olarak yapılmıştır.

C-h-l kökü farklı formlarda Kur'an'da 24 ayette geçmektedir. Çalışmamızda, "kim cehâletle günah işler ardından tövbe ederse..." ortak ibaresi sebebiyle 6/En'âm 54, 16/Nahl 119 ve 4/Nisâ 17 ayetleri seçilmiştir. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk kısmında, Kur'an'ın gelişinden önce yaşamış şairlerin şiirlerinde ve sözlüklerde cehl kelimesinin anlamlarına yer verilmiş ve bunlar doğrultusunda kelimenin eş ve zıt anlamları tespit edilmiştir. İkinci bölümde ise erken ve geç dönemden seçilen bazı müfessirlerden hareketle ayetler anlaşılmasına çalışılmıştır. Son olarak da sözlüklerden ve şiirlerden elde edilen anlamlar ve tefsirlerden yola çıkarak ayetlerin anlamı ortaya koyulmuştur.

1. C-h-l Kökünün Anlamsal Tahlili

İnceleyeceğimiz üç ayet de "kim cehaletle günah işler..." ibaresini barındırmaktadır. Ayetleri daha iyi anlamak için, öncelikli olarak "cehl" ile kastedilenin ne olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Bunu yaparken ilk olarak Kur'an inmeden önce yaşamış şairlerin şiirlerinde bu kelimenin hangi manada kullanıldığına bakacağız. Sonrasında ise sözlükleri baz alarak kelimenin eş ve zıt anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

1.1. Kur'an Öncesi Şiirlerde C-h-l Kökü

Bu bölümde 610'dan, yani Kur'an-ı Kerim'in nüzulünden önce yaşamış bazı şairlerin, içinde c-h-l kökünün geçtiği divanlarından örnekler vererek kelimenin anlamını ortaya koymaya çalışacağız.

İlk olarak şiirlerde bu kökün “taşkınlık, zorbalık” anlamında “hilm-sakinlik, yumuşaklık” kelimelerinin zıttı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim Tarafe b. Abd el-Bekrî (ö.m.564[?])'nin divanında,

“يزعون الجهل في مجلسهم * * وهم أنصارُ ذي الحلم الصمد”¹

“İnsanların bazılarının meclisinde zorba var sanırsın. Aslında onlar hilm ashabıdır.”
Ve Amr b. Külsûm (ö.m.584veya600)'un şiirinde;

“ألا لا يجهلن أحد علينا * * فنجهل فوق جهل الجاهلينا”²

“Hele bir kimse bize karşı zorbalık etsin, o zaman her zorbadan daha zorba oluruz.”²
Benzer şekilde En-Nâbîga ez-Zübyânî (ö.m.604[?])'nin divanında;

“فإن يك عامرٌ قد قال جهلاً ، * * فإنَّ مَظِنَّةَ الجَهْلِ السَّبَابُ فكنْ كأبيك ، أو كأبي براءٍ ، * * ”³
“توافقك الحكومة والصواب ولا تذهب . بجلمك ، طاميات * * من الخيلاء ، ليس لهن باب”³

“Âmir cehl içeren (hiddetle) bir şey söylerse, o genç olduğu için böyle söylemiştir. Baban gibi ol ya da Berâ'nın babası gibi. Hikmet ve doğruluk sana yardım edecek. Kibir dalgalarının hilmi yok etmesine izin verme. Gurur insana bir kez girdi mi çıkışı zor olur.”

Ve Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö.m.609[?])'nin divanında;

“وإن جتتهم ألفت حول بيوتهم ، * * مجالس قد يشقى بأحلامها الجهل”⁴

“(İyi, hayırlı işler yapan meclisler) bu meclisleri ziyaret ettiğinizde, kötülük orada olmaz. Hilmiyle zulmü, kötülüğü bile iyileştirir.” beyitleri yer almaktadır.

Bu beyitlere bakıldığında genelde hilmin, cehlin zıttı olan durumu ifade etmek için kullanıldığını görmekteyiz. Yani cehl; zorbalık, kötülük anlamında, huzurun ve sakinliğin zıttı olarak kullanılmıştır.

1 Tarafe b. Abd el-Bekrî, *Divânu Tarafe b. el-Abd*, nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî, (Beyrut: yy. 2003), 19.

2 Komisyon, *Yedi Askı-Arap Edebiyatının Harikaları*, çev. Nurettin Ceviz vdğr., (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 62, 77; Ebu Bekr Muhammed b. Ömer b. Abd el-Aziz b. İbrahim el-Enb delüsî, *Kitâbü'l-Efâl*, (Beyrut-Lubnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 69; Enis v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, (Mısır: Dâru'l-Mearuf, 1972-1973), 1: 144.

3 Muhammed Zeki Aşmâvî, *En-Nâbîga ez-Zübyânî mea Dirâseti'l-Arabiyyeti Fi'l-Câhiliyye*, (Lübnan-Beyrut: Dâr'uş-Şurûk, 1994), 151.

4 Zuheyr b. Ebî Sülmâ, *Divânu Zuheyr b. Ebî Sülmâ*, nşr. Ali Hasan Fâ'ûr, (Beyrut: yy. 1988), 24.

Bazı şiiirlerde cehl kelimesinin ahmakça hareket anlamına gelen sefeh kelimesiyle izah edildiği de görölmektedir.

Hâris b. Hillize (ö.m.570[?])'nin divanında;

يا آل زَيْدِ مَنْأَةَ هَلْ مِنْ زَاجِرٍ * * لَكُمْ فَيَنْهَى الْجَهْلَ عَنْ هَمَامٍ مَا إِنْ يُسَافِرُنَا أَنْاسٌ سُوقَةٌ * * إِلَّا
”سَنَشَعْبُ هَامَهُمْ فِي الْهَامِ“⁵

“Ey Zeyd Menât ailesi! Hemmâm'ın yaptığı kötülük (câhillik) için sizi uyaran yok mu? Eğer insanlar bizimle ahmakça (sefehçe) konuşursa, onların kafalarını keseriz.”

”وَكَانَ الْجَهْلُ لَوْ أَبْكَكَ رَسْمٌ * * وَلَسْتُ أَحَبُّ أَنْ أَدْعَى سَفِيًّا“⁶

“Eğer bir harabe görüp ağılıyorsan bu aptallıktır (cehalettir). Bu sebeple ben ahmak(sefeh) olarak anılmak istemem.” Şeklinde de bir başka divanda geçmektedir.

Dolayısıyla aciz davranmak, boş ve kötü konuşmak da câhillik sayılmış ve “sefeh-aptaallık” kelimesiyle birlikte zikredilmiştir.

Yine yedi askı şairlerinden Tarafe b. el-Abd'ın (ö.m.564) muallakasının bir kısmında geçen;

”ستبدي لك الايام ما كنت جاهلا * * ويأتيك بأخبار من لم تزود“

“Günler sana bilmediğin şeyleri gösterecek ve (haber toplaması için) yol azığı vermediğin kimse sana haberler getirecektir.”⁷

Beyitinde ise c-h-l kökü; habersizlik, olan bitenin bilincinde olmamak anlamında kullanılmıştır.

C-h-l kökünün farklı formlarının İslam öncesi şiiirlerde zorba, zalim, ahlaksız tavır sergileyen ve tavırlarında aşırıya kaçanlar, olan bitenden habersiz, farkındalığı olmayan, ahmak kimseler anlamlarında kullanıldığı görölmüştür.

5 El-Hâris b. Hillize, *Divânu'l-Hâris b. Hillize*, nşr. Hâşim et-Ta'ân, (Bağdat: yy. 1969), 26.

6 Amr b. Kamî'a, *Divânu Amr b. Kamî'a*, thk. Hasan Kâmil es-Sîrafî, Ma'hedü'l- Mahtûtât Arabiyye, (Kahire: yy. 1965), 131.

7 Komisyon, *Yedi Askı-Arap Edebiyatının Harikaları-*, 62,77.

1.2. Sözlük Anlamı Bağlamında Eş ve Zıt Anlam Köklerinin İncelenmesi

1.2.1. C-h-l Kökün Sözlük Anlamı

İsim formunda “cehl” ve “cehâlet”, sözlüklere göre “ilmin”⁸ zıttıdır. Bir kişinin bilgi sahibi olmadığı durumu anlatmak için “Falan kişi bir şey hakkında câhil oldu” denir.⁹ Ayrıca câhil, kendisine yüklenen bu sıfattan habersiz, ahmak kimsedir.¹⁰ Tecrübesizliği ifade etmek için de aynı kelime kullanılmaktadır.¹¹ Yine başka bir formda isim olarak gelen “el-mechel” kelimesi; kendisinde yol, bilgi, hayat bulunmayan çöl manasındadır.¹² Çoğulu “el-mecâhil” ve “ardun mechelun” şeklinde kullanılarak keşfedilmemiş, üzerinde hayat belirtisi olmayan yer anlamına gelmektedir.¹³ Başka bir isim formu olan “el-câhiliyye” kelimesi ise Kur'an'da sadece Medenî surelerde geçmektedir. Sözlüklerde bu kelime genellikle, İslamiyet'ten önce Arapların cehâlet ve dalalet içindeki dönemi¹⁴ ve İslam zamanındaki şirk ehli¹⁵ için kullanılmıştır. Yine ara dönem, sakinlik dönemi manasında İslam'dan önceki zamanı nitelemek amacıyla da kullanılmaktadır.¹⁶

Sözlüklere baktığımızda cehl kelimesinin “sefeh” anlamında da kullanıldığını görmekteyiz. Bu, bir şeyin olduğu halinin tersine inanmak,¹⁷ ahmaklık, acelecilik ve isyan anlamına gelmektedir.¹⁸

- 8 Halil b. Ahmed Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, trtp. Dâvud Sellûm, (Beyrut: Mektebetü Lubnan Nâşîrûn, 2004), 133; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1922), 1: 145; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed El-Ezherî, *Tezhibü'l-Lüğa*, (Mısır: Dâru'l-Misriyye, 1964), 6: 56; Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerriyya, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, (Kahire: Dâru'l-Hayâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1366 h), 1: 489; Şertûni el-Benêni, *Akrabü'l-Mevârid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, (Beyrut: Mektebetü Lubnan, 1992), 1: 146; Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, thk. Alî Şîrî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 14: 129; Butrus el-Bustânî, *Muhitü'l-Muhit*, (Beyrut: Mektebetü'l-Lubnan, 1987), 133; İbrahim el-Endelûsî, *Kitâbü'l-Efâl*, 69.
- 9 Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukarrem İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Beyrut, 1956), 11: 129.
- 10 İbn Muhammed b. Ali el-Mekrî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr fi Garibi's-Şerhi'l-Kebir*, (Mısır: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1315 h.), 1: 53.
- 11 El-Benêni, *Akrabü'l-Mevârid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, 1: 147; el-Bustânî, *Muhitü'l-Muhit*, 133.
- 12 İbn Zekerriyya, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, 1: 489; Ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 1: 145; Ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 1: 145; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abd el-Kâdir er-Râzî, *Muhtârüs-Sihâh*, (ts., yy.), 274; Ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, 14: 130; El-Benêni, *Akrabü'l-Mevârid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, 147; El-Bustânî, *Muhitü'l-Muhit*, 133.
- 13 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-Lüğa*, (Beyrut-Lubnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 565; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhit*, (Mısır: Matbaatu's-Seâde, 1913), 3: 252; İbrahim Enis v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasit*, (Mısır: Dâru'l-Mearuf, 1972-1973), 1: 144.
- 14 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 133; Enis v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasit*, 1: 144.
- 15 El-Ezdî, *Cemheretü'l-Lüğa*, 565.
- 16 El-Ezherî, *Tezhibü'l-Lüğa*, 6: 56; ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 1: 145; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 11: 130.
- 17 Ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, 14: 130.
- 18 El-Benêni, *Akrabü'l-Mevârid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, 1: 146.

Kelimenin başka bir anlamı ise "hilm" kelimesinin zıttı olan¹⁹, ciddiyetsizlik, düşüncesizliktir. Sükûnet ve güven gibi kelimelere zıt bir anlam taşımaktadır.²⁰ Dolayısıyla aşırıya gitmek, sinirlenmek, köpürmek gibi durumlar için cehl kelimesi kullanılmaktadır.²¹ İslam'dan önce Arapların, Allah'ı, peygamberi tanımayıp soyları ile övünerek despotluk yapmaları cehl örneği sayılmıştır.²²

Bazı sözlükler bu manalara ek olarak aynı kelimeye, avını, kurbanını parçalayan "aslan" manasını vermişlerdir.²³ Bunların yanı sıra tefâul babından olan "tecâhele", bilmezden, görmezden gelmek, olmadığı halde aptal gibi davranmak;²⁴ tef'îl babından olan "cehhele", birine câhillik nisbet etmek, onu cehaletle suçlamak;²⁵ İf'al babında olan "echele", birini câhil bulmak anlamındadır.²⁶ Yine benzer şekilde İstif'al babına giren "istechele" fiili, birinin câhil olduğunu düşünmek ya da câhil olduğuna hükmetmek anlamını taşımaktadır.²⁷ Aynı fiil mecaz olarak kullanıldığında ise "hareket ettirmek/sallamak, hafife/alaya almak"²⁸, kur yapmak, tahrik etmek" anlamlarına gelmektedir. Arapçada "Rüzgâr dalı salladı" cümlesinde sallamak manasını,²⁹ "Seni hafife alan şey, seni küçümsemiş olur"³⁰ cümlesinde küçümsemek manasını yine aynı kelime vermektedir. Bunun yanında "el-mechele" şeklinde gelen kelime, "cehâlete götüren şey" anlamını verirken "el-ceyhele", "el-michel", "el-michele" formları, "küzü hareket ettiren tahta parçası, ateş

19 El-Ezdi, *Cemheretü'l-Lüğa*, 565.

20 İbn Zekeriyya, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, 1: 489.

21 El-Ezherî, *Tezhibü'l-Lüğa*, 6: 56; Ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 1: 14; Enis v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1: 143.

22 İbn Muhammed, *Nihayetü fi Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser*, 1: 223.

23 Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 3: 253; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, 14: 130; Enis v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1: 144.

24 Ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 1: 145; el-Benênî, *Akrabü'l-Mevârid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, 1: 146; el-Bustânî, *Muhîtü'l-Muhît*, 133.

25 Ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 1: 145; er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 274; el-Benênî, *Akrabü'l-Mevârid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, 1: 146; Enis v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1: 143; el-Bustânî, *Muhîtü'l-Muhît*, 133.

26 Ebû Ubeyde Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Garibeyni fi'l-Kur'âni ve'l-Hadis*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 1: 391; El-Endelüsî, *Kitâbü'l-Efâl*, 69; Enis v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 143.

27 Ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 1: 145;

28 Er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 274.

29 İbn Zekeriyya, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, 1, 490; Ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, 14: 130; Ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 1: 145; El-Benênî, *Akrabü'l-Mevârid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, 1: 146; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 11: 130; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 3: 253.

30 El-Ezdi, *Cemheretü'l-Lüğa*, (Beyrut: Dâru'l-Kütibi'l-İlmiyye, ts.) 1: 565; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c.11, 130.

çubuğu" manasına gelerek bambaşka bir nitelik kazanmıştır.³¹ Aynı kelimenin bir kadın adı olduğunun bilgisine yer veren sözlükler de vardır.³² Kelime "el-mecheletü" formunda geldiğinde ise "süt vermeyen deve" ya da "süt vermekten kesilmiş deve" anlamını taşımaktadır.³³

1.2.2. Kökün Eş ve Zıt Anlamları

Bize göre, şiirlerden ve sözlüklerden hareketle c-h-l kökünün dört tane eş/yakın anlamı bulunmaktadır. Her bir anlam da başka kelimelerle ilişki içerisindedir.³⁴ Bunlar; ahmaklık, aptallık, acecelilik, hafiflik³⁵ manasında "sefeh", azgınlık yapmak, haddi aşmak³⁶ anlamında "tuğyan", bilmezden gelmek, gerçeklerin üstünü örtmek³⁷ manasında "küfür" ve doğruluktan sapmak, orta yoldan ayrılmak³⁸ demek olan "bağy" kelimeleridir.

Sefeh kelimesi, kişinin bir şeye meyletmesi³⁹, nefis ve şehvet⁴⁰ anlamına gelen "heva" ve bir şeyin görerek değil, zihinsel faaliyet ile elde edildiği kesinlik anlamına gelen⁴¹ "zan" ile ilişkilidir. Tuğyan; taşkınlık, zorbalık hali olduğu için sonucunda "zulüm"⁴² meydana getirmektedir. Küfür kelimesi; gerçeğin üstünü örtmek, yanlış olanda ısrar etmek anlamına geldiği için "inat" kelimesiyle yakın ilişki içindedir. Bağy ise, tutuculuk, fanatiklik, hoşgörüsüzlük⁴³ anlamında "taassub" ile ilişkilidir.

31 El-Ezdi, *Cemheretü'l-Lüğa*, 1: 565; İbn Zekeriyya, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, 1: 489; Ez-Zebidi, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, 14: 130; El-Benêni, *Akrabü'l-Mevârid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, 147; El-Bustânî, *Muhîtü'l-Muhît*, 133; Enis v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1: 144.

32 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 11: 130; Firûzâbâdi, *Kâmûsu'l-Muhît*, 3: 253.

33 El-Ezherî, *Tehzibu'l-Lüğa*, 6: 57; Ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 1: 145; Firûzâbâdi, *Kâmûsu'l-Muhît*, 3: 253; El-Bustânî, *Muhîtü'l-Muhît*, 133; Enis v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1: 144.

34 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan –Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*, çev. M. Kürşad Atalar, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 45.

35 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 497; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-Ma'ruf bi'r-Râğıb El-İsfahânî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*-, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 50.

36 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 571; Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 3: 863.

37 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 848; Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1: 99.

38 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 82; El-İsfahânî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*-, 158.

39 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 1026.

40 Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'Nezâir fi Kur'an'il Azîm*, thk. Sâlih ed-Dâmin, (Dubâi: Merkezû Cuma el-Mâcid li's-sekâfe ve't-türâs, 2006), 147.

41 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 13: 272; Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 3: 665.

42 Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'Nezâir fi Kur'an'il Azîm*, 214.

43 Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Mektep Yayınları, 2014), 783.

Öte yandan c-h-l kökünün eş anlamlarının deneyim, düşünme eksiliği, zorbalık, taşkınlık, acelecilik gibi manaları barındırdığını ifade edebiliriz. Bu durumda cehl kelimesinin; tecrübe anlamına gelen “hıbra”, yumuşak huyluluk manasına gelen “hilm”, sakinlik demek olan “sekînet” ve kolaylık, sabır göstermek anlamında “müsamaha” ile zıt anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.3. Değerlendirme

Sözlüklerden ve şiirlerden ulaştığımız anlamlar ve oradan hareketle çıkardığımız eş/yakın-zıt anlamlardan sonra, c-h-l kökünün formlarının içerdiği manaları şu şekilde sıralayabiliriz;

الجهل-جهل: Bilmezlik, habersizlik/ kaba-zorba/ aşırıya gitmek-sinirlenmek/ ciddiyetsizlik

الجهالة: Bilgisizlik

الجاهل: İsyankâr, sefeh (aptal-ahmak), aslan

الجهول: Tecrübesizlik

تجاهل: Bilmezden gelmek

استجهل: Hareket ettirmek, sallamak/ hafife, alaya almak/ tahrik etmek, kur yapmak

المجهل: Üzerinde hayat belirtisi olmayan yer

المجهلة: Cehâlete götüren şey/ süt vermeyen deve

المجهل-الجهيلة: Közü hareket ettiren tahta parçası

الجاهلية: İslam’dan önceki, İslam’ın yerdiği davranış kalıplarını barındıran dönem

C-h-l kökünün; “hareket ve acelecilik hali, orta yolu aşarak taşkınlık-zulüm meydana getirmek, hareketin eksikliği, duyguları, benliği, nefsin arzularını kontrol edememe, sabır ve tecrübe eksikliği” anlamlarına geldiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, c-h-l kökünün özünde “doğal eğilimlerin terbiye edilmemesi, eğitilmemesi durumunda ortaya çıkan davranış” anlamının olduğunu düşünmekteyiz. Bu durum kimi zaman verimsiz, zararlı bir hale sebep olurken; kimi zaman da taşkınlık, zorbalık olarak kendini göstermektedir. İnsanın doğasında bulunan meyillerin eğitilerek kontrol altına alınmayışı; taassubu ve alışkanlıklarda ısrar etmeyi doğurmaktadır. Bu da kişiyi -bir meseleyi irdelemeden kabul ettiği için- davranışlarında saplantılı hale getirmektedir.

Sözlüklerin çoğu, cehl kelimesinin ilk anlamının “ilmin zıttı” olduğunu söylese de biz, kelimenin özünde “bir konudan habersiz, tecrübesiz olma” manasının

daha belirgin olduğunu düşünmekteyiz. Bir konuda tecrübe sahibi olmak, olan bitenin farkında olmak insanlarla birlikte yaşadığımız toplumda olması istenen, beklenen bir durumdur. Bunun yokluğu, ahmaklık, bildiği halde bilmiyor gibi davranmak veya habersizliktir. Bu, bazı davranışlarımızın yeteri kadar terbiye edilmemesinden, eğitilmemesinden kaynaklanmaktadır. Biz c-h-l kökünün ilmin zıttı anlamında kullanılmasının, kelimenin özünde sahip olduğu anlamdan evrilererek geldiğini düşünmekteyiz. Yani kelimenin içinde taşıdığı “tecrübesizlik” manası aslında bir açıdan bilgi eksikliği ile ilgilidir.

Diğer taraftan c-h-l kökünün eş anlamlarından olan “sefeh (aptallık/ahmaklık)” kelimesinin zan ve heva ile ilişkili olduğunu söylemiştik. Zannın (öğrenilerek elde edilmiş bir kesinlikte olmasa da) bir bilgi çeşidi, hevanın ise nefsin isteklerine uymak olduğu ve her iki durumun da keyfilik ve tembellik içermesi nedeniyle hakiki ilimden ve doğru olandan uzaklaştırdığı düşünülebilir.⁴⁴

2. Üç Âyetin İncelenmesi

C-h-l kökü Kur'an-ı Kerim'de 24 ayette geçmektedir. Bu ayetleri detaylı olarak incelediğimizde ahmak, inatçı, iradesiz, sorumsuz, tutarsız, kaba, kibirli, zorba, acımasız gibi pek çok farklı davranışın “cehl” olarak adlandırıldığını görmekteyiz.⁴⁵ Konumuzu olan 6/En'âm 54, 16/Nahl 119 ve 4/Nisâ 17. ayetlerde cehl, “kim cehâletle günah işleyip ardından tövbe ederse...” şeklinde geçmektedir. Ayetin devamında bu kişilerin tövbesinin kabul edileceği söylenmektedir. Pek çok mealde “cehâletle” kelimesinin çevrilmeden bırakıldığını ya da ayetlerde geçen ibarenin “kim bilmeyerek günah işler...” şeklinde çevrildiğini görmekteyiz.⁴⁶ Bu

44 Tezimizde, c-h-l köküyle ilgili yapılan çeşitli makale, tez ve kitaplara ve onlarla ilgili değerlendirmelerimize yer verilmiştir. Bu çalışmada söz konusu eserlere yer vermek makalenin sınırları dışında kalacaktır. İlgili çalışmadaki değerlendirmelerimiz için bkz. Hatice Merve Çalışkan Başer, “Kur'an-ı Kerim'de C-h-l Kökünün Semantik Analizi”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020), 7-10, 48-50.

45 Bu husustaki detaylı incelemeler doktora tezinde çalışılmıştır. Bkz. Çalışkan Başer, “Kur'an-ı Kerim'de C-h-l Kökünün Semantik Analizi”, 146.

46 Bkz. 16/Nahl 119, 6/En'âm 54, 4/Nisâ 17. Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, Nahl 119 “Yine Rabbin, bilmeden kötülük yapan, ama [yapmış olduğu kötülüğün] hemen ardından tövbe edip...”, 280; Talat Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Ankara: Kılıç Kitabevi, ts. Nisâ 17: “Allah katında (makbul olan) tövbe, bilmeden kötülük işleyip de...”, 79; Abdurrahman Abdullaahoğlu, *Ayetlerin İniş Sırasına Göre Kur'an Çevirisi*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2011, En'âm 54: “...İçinizden kim bilmeyerek bir kötülük işler de...”, 425; Edip Yüksel, *Mesaj-Kur'an Çevirisi*, (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2013); Komisyon, *Kur'an-ı Kelim Meal*, (Ankara:

şekilde anlam verildiğinde tövbenin kabul şartının “günahı bilmeyerek işleme” olduğu sonucu çıkabilmektedir. Oysa bilmeyerek yapılan eylemler sorumluluk getirmemektedir. Öte yandan 5/Maide 39. ayette “Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder...” denilmektedir. Dolayısıyla diğer ayetlerdeki “cehâlet”e, “bilmeyerek” anlamı verilince ortada bir çelişki var gibi durmaktadır. Bu bölümde konumuz olan üç ayetin tefsirler bağlamında incelemesi yapılarak ayetlerin hangi manaya geldiği anlaşılmalı çalışılacaktır.

2.1. En’âm 54

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَن عَمِلَ
مِّنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِن بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

Surenin 35. ayetine kadar, inananların alacağı mükâfattan bahsedilmiştir. Ayrıca fakir olan grubu yanından kovduğu takdirde Hz. Peygamber’in zalimlerden olacağı vurgulanmıştır. Nitekim ayetin iniş sebebi olarak Kureyş’in, Hz. Muhammed’e, yanındaki zayıf kimseleri kovduğu takdirde kendisine inanacaklarını söylemesi ve Hz. Muhammed’in de içine böyle bir umut girmesi gösterilmektedir.⁴⁷ Yani burada, Mekke’nin ileri gelenleri sınıfsal ayırım istemiş, Hz. Muhammed’in mesajına inanmaya şart koymuşlardır. Başka bir rivayete göre “Hz. Ömer Kureyşlilerin bu talebinden sonra Hz. Muhammed’den, onların dediklerini yapsa gerçekten sözlerinde durup durmayacaklarını fiilen görmesini istemiş ve 54. ayet de bu nedenle inmiştir” bilgisi mevcuttur. Bunların yanı sıra ayetin, bazı sahabilerin Hz. Muhammed’e gelerek çok büyük günahlar işlediklerini pişmanlıkla söylemeleri üzerine indiği⁴⁸ söylenmiştir. Bazı tefsir âlimleri ise bu ayetin Hz. Ömer hakkında, şirkten sonra tövbe etmesi üzerine indiğini belirtmektedir.⁴⁹ Buna benzer şekil-

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2006), Nisâ 17: “Allah katında (makbul) tövbe, ancak bilmeyerek günah işleyip çok geçmeden tövbe edenlerin tövbesidir...”, 79; daha fazla örnek için bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meâlî*, hazırlayan Kasım Yayla, (İstanbul: Mers ve Yayınları, 2002); Ahmed Didin, *Alt Yazılı Renkli Kelime Meâlî*, (Ankara: Gül Rayiha Yayıncılık, 2012); Bunların yanı sıra piyasada bulunan pek çok mealde de bu yaklaşımı görmekteyiz.

47 Ebû el-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, thk. Kemâm Begûni Zeğlûl, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1991), 221-222.

48 El-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 222.

49 Ebû Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferid, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1: 349.

de kavminin Hz. Muhammed'e büyük günah işlediklerini söylemeleri üzerine bu ayetin geldiği ve Hz. Muhammed'den onlardan yüz çevirmemesi istendiği bilgisi de bulunmaktadır.⁵⁰ Aktarılan tüm rivayetleri düşündüğümüzde ayetlerin hatalı ya da kötü bir eylem neticesinde geldiğini görmekteyiz.

Taberî (ö. 310/923)'nin Mücâhid ve Dahhâk'tan aktardığı rivayetlere göre cehalet; helali, haramı bilmemek değil, onları işlemektir. Yine başka bir rivayete göre; kim Allah'a isyan ederse bu tavrından vazgeçene kadar câhildir.⁵¹ Bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere, müfessirlere göre ayette bilmeyerek günah işleme söz konusu değildir. Burada günah olduğu bilindiği halde ona meyletme durumu kastedilmiş ve bu durum cehl ile ifade edilmiştir.

Zemahşerî (ö. 538/1144)'ye göre "cehâlet", bir kişinin sonucunda zarara yol açan bir şeyi bilerek ya da zannederek yapmasıdır; ki bu ahmaklıktır. Şayet kişi kötü ve zarar veren şeyi bilmiyorsa o şeyin sebebini öğrenene kadar o eylemi yapmaması gerekir.⁵² Yine bu anlama yakın olarak Râzî (ö. 606/1209), "bicehâletin" ifadesinin kişinin şehvet ile günah işlemesi anlamına geldiğini, bir işi hata ve yanlışlıkla yapmak anlamına gelemeyeceğini, çünkü hatanın tövbe gerektirmediğini söylemiştir.⁵³

Son dönem tefsirlerinde "cehaletten" kastın, sefeh ve hafiflik olduğu,⁵⁴ günahın ancak cehalet nedeniyle işleneceği, buradaki hükmün tövbe edip ardından kendini düzeltenleri kapsadığı yorumlarını görmekteyiz.⁵⁵

Ulaştığımız sebeb-i nüzul ve tefsir verilerinden hareketle burada, yanlış olduğunu bilerek bir günaha meyletme durumundan ziyade, nefsin isteklerine meylederek hatalı davranış sergileme vardır. Dolayısıyla cehl kelimesi ayette sefeh

50 Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî, *Tefsîrû Kitâbillâhi'l-Azîz*, (Beyrut: Dâru'l-Garîbi'l-İslamiyyi, 1990), 1: 528.

51 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Muhsin el-Turki, (Kahire: Dirâsetü Arabiyye ve'l-İlmiyye, 2001), 9: 274-275; İbn Ebi Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, (Riyad: Mektebetü Nezâru'l-Bâz, 1997), 1300; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, (Riyad: Dâru Tayyiben, 1997), 3: 262.

52 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1922), 2: 353.

53 Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddin Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1981), 13: 4-5.

54 Muhammed Abduh, Reşid Rıza, *Tefsîrû el-Kur'âni'l-Hakim*, (Kahire: Dâru'l-Menar, 1947), 7: 449-450.

55 Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâruş-Şerûk, 1968), 7: 1101.

kelimesiyle eş anlamlı kullanılmıştır ve bu da heva ile yakından ilişkilidir. Çünkü arzuları kişiyi hata yapmaya ya da günah işlemeye meyilli hale getirmektedir. Böylelikle ayet, inananların, zihinlerindeki bu gel-git hallerinden ötürü şüphe etmeleri yüzünden “günah işlemiş olabileceklerine ilişkin zanlarına” yönelik bir tesellidir. Buradaki hatalı davranış, iradesizliktir ve sonucu aşırılık, ahlaksızlık doğurur. Ama yine de pişmanlık, bunların affına sebep olacaktır.

Bu izahlardan sonra ayete şu anlamı verebiliriz; “Ayetlerimize inananlar sana geldiklerinde onlara şöyle söyle; ‘Selam size. Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı. Kim nefsin isteklerine (hevasına, arzularına) uyarak günah işler ve sonra tövbe eder düzelirse, Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.’”

2.2. Nahl 119

“ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ”

6/En’am 54. ayetin tefsirinde Taberî (ö. 310/923)’nin Mücâhid’den aktardığı rivayette “Rabbine isyan edenin bu tavrından vazgeçene kadar câhil olduğu” bilgisini, müfessir Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) ve Ferrâ (ö. 207/822)’da da görmekteyiz. Onlar, bu ayeti izah ederken kötü iş yapan herkesin, o eylemi gerçekleştirenin câhil olduğunu söylemiştir.⁵⁶ Taberî (ö. 310/923), Allah’a isyan edenin kötü bir iş yapmakta olduğunu ve bunun ahmaklık olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Zemahşerî (ö. 538/1144) ise burada ceahlin, kötülüğü bilmeden değil, sonuçlarının farkında olup şehvete uyarak işlemek olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Yani aslında kişi, yaptığı eylemin kötü olduğunu ya da akıbetinin ne olduğunu bilmiyor değildir. Aksine bildiği halde bunu işlemek suretiyle ahmaklık etmektedir. Sonucunu bildiği halde eylemi gerçekleştirmesi onun nefsinde yenik düştüğü, heva ve hevesine uyduğu anlamına gelmektedir.

Râzî (ö. 606/1209)’ye göre buradaki ceahl, ahlaka uygun olmayan her şeydir. Aynı zamanda küfür ve Allah’a isyandır. Kötülük bilmeden yapılır. Kimse bilerek onu yapmaya razı olmayacaktır. Ama kişi, şehvet baskın gelmedikçe isyan ve günaha

56 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*, 2: 242; İbn Sellâm, Yahyâ et-Teymî, *Tefsîrû Yahyâ b. Sellam*, takdim ve thk. Hind Şelebî, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004), 1: 96; Ebu Zekerriyya Yahyâ b. Zeyd el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1900), 2: 114; El-Hevvârî, *Tefsîrû Kitâbilâhi’l-Azîz*, 2: 393; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azim*, 4: 610.

57 Et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 14: 392.

58 Ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 3: 482.

da meyletmez.⁵⁹ Müfessir bu izahlardan sonra ayette, şehvetine uyup kötülük yaptıktan sonra tövbe edip iyi işler yapanların affedileceğinin söylendiğini belirtmektedir.⁶⁰ Râzî (ö. 606/1209)'nin ilk izahında kötülüğün bilerek yapılmayacağını söylediğini ama ardından günahların şehvete uymak sonucunda işlendiği yorumunda bulunduğunu görmekteyiz. Muhtemelen müfessir cehl kelimesini "şehvete uyma" olarak anlamakta, ancak zihninde c-h-l kökünün bilgisizlik anlamı daha önce geldiğinden yorumunda bu anlamı öne çıkarma çabasıdır. Bu sebeple "cehl" kelimesinin "ilm" kelimesiyle zıt olduğu kabulünden tam kopamadan açıklama yaparak iki manayı birbiriyle bağıntılı olarak izah etmektedir. Oysa hata yapmaya meyilli insan isteyerek -ki bu şehvete uymak şeklinde de olabilir- pek tabi günahı seçebilir. Bu eylemde sonuçlarını kestirememe, düşünememe durumu olsa da kötü olan biliniyordur ve isteyerek seçilmiştir. Yine buna benzer açıklamayı İbn Âşûr (ö. 1973)'da görmekteyiz. O, ayetteki cehaletten kastın, gerekli bilginin kişide bulunmayışı olduğunu söylemektedir. Zira İslam gelmeden önceki dönemde yaşayanlar, peygambere isyanın günah olduğu bilgisi kendilerinde olmadığından câhiller olarak vasıflandırılmıştır. İbn Âşûr (ö. 1973) ayette kastedilenin bu olduğunu ancak bunun yanında haramlar konusunda kısıtlı bilgiye sahip müminlerin de bunun içine dâhil olabileceğini söylemiştir.⁶¹ Bize göre burada müfessirin söylediği gibi bilgi eksiliğinden kaynaklanan bir nitelendirme yoktur. Kur'an'ın bu ayetlerdeki üslûbu öğretici olmaktan ziyade eleştireldir. Dolayısıyla burada cehl, yanlış olduğunu bildiği halde kişinin günaha meyletmesi veya onu tercih etmesi anlamında sefeh kelimesiyle eş anlamlıdır. Çünkü arzuları; iradesizlik sebebiyle kişiyi bazen hata yapmaya ya da günah işlemeye meyilli hale getirebilmektedir. Ayette ise, tövbe etmek bu yanlışlardan arınmak için bir yol olarak gösterilmiş, kişilere tövbeyle çıkış yolu sunulmuştur.

Görüldüğü gibi ayette "şehvete, hevaya uymak" ve "bilgi eksikliğinden kaynaklı hata" şeklinde iki farklı yorum bulunmaktadır. İlk yorum bize daha isabetli görünmektedir. Çünkü bilindiği üzere kişinin bilmeden yanlış bir eylemde bulunmasının bir yaptırımı yoktur. Ancak hataya meyilli olan insanın yanlış bir davranışta bulunduktan sonra, bu davranışından pişmanlık duyma ve hatadan arınma niyeti, affedilme için şart konulmuştur. İkincide ise, muhtemelen yine söz konusu

59 Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20: 135.

60 Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20: 135.

61 İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîrû'l-Tehrir ve't-Tenvîr*, (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984), 14: 313-314.

dönemde ceahlin belirgin bir şekilde bilmenin zıttı anlamında kullanılması ve bu ayeti yorumlarken kelimeye bilmeme manası verildiğinde ortaya çıkan muğlak durum bu yorumları beraberinde getirmiştir.

Yine önceki ayetle benzer şekilde bu ayete şu manayı verilebiliriz; “Şüphesiz Rabbin nefsin isteklerine (hevasına, arzularına) uyararak günah işleyen sonra bunun ardından tövbe edip düzelen kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da bağışlayıcıdır, merhametlidir.”

2.3. Nisâ 17

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

Surenin başlarında yetim haklarından, miras ve vasiyet konularından bahsedilmiştir. Sonrasında zinâ yapanların hükmünün ne olacağı anlatılmış, ancak bu kişilerin tövbe edip kendilerini düzeltirlerse affedileceği söylenmiştir. Hemen ardından da Allah katında tövbenin şartlarını içeren bu ayet gelmektedir.

Zeyd b. Ali (ö. 122/740) ayetteki cehalet ibaresinin “kasten” manasına geldiğini söylemektedir.⁶² Yani müfessire göre burada cehalet bilmemek değil aksine bilerek yapmaktır. Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ise müminlerin işlediği her günahın câhili olduğunu söylemiştir. Yani onlar, bir günahı işlerken câhil gibi davranmıştır.⁶³ Ferrâ (ö. 207/822) ya göre ise, bu kişiler yaptıkları eylemin günah olduğundan habersiz değiller ancak işin aslını âlimin bildiği gibi bilmemektedirler.⁶⁴ Dolayısıyla bu yorumlardan müminlerin işlediği günahın tecrübesizlik ve gaflet sonucu olduğunu anlamaktayız. Mâtürîdî (ö. 333/944) ise hırs ve şehvete yenik düşerek işlenen ameli cehalet olarak adlandırmıştır.⁶⁵

Taberî (ö. 310/923) buradaki cehalet kelimesi ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu söylemektedir. Kendisinin de desteklediği ve Ebû'l-Âliye, Katâde, Mücâhid, Süd-

62 Ebû Hüseyin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Tefsîrû Garibi'l-Kur'âni'l-Mecid*, Hindistan: Troop Baza, 2001), 1: 76.

63 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*, 1: 221; El-Hevvârî, *Tefsîrû Kitâbillâhi'l-Aziz*, 1: 359.

64 El-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 259.

65 Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim-Te'vilëtü Ehlü's-Sünne*, thk. Fâtıma Yusuf el-Hiyemî, (Beirut-Lübnan: Resalah Yayıncılık, 2004), 1: 380.

dî, İbn Abbas ve İbn Zeyd'den gelen çeşitli rivayetlere göre kasıtlı olsun ya da olmasın her türlü isyan cehâlettir. Yine Dahhâk ve Mücâhid'den gelen diğer bir görüşe göre cehl, "kasten günah işlemek" anlamındadır. İkrime'den gelen rivayete göre ise dünyanın tamamı cehalettir. Bu yorumların haricinde müfessir bazı dilcilerin bu kelimeyi "yaptıkları günahın neticesini, âlimin ilmi gibi bilmeme" olarak anladıklarını söylemekte ancak bu görüşe kendisi katılmamaktadır. Çünkü bu durumda âlimin tövbesi geçerli olmayacaktır. Bu da Hz. Muhammed'in sözü olan "güneş batıdan doğmadığı sürece tövbe kapısı açıktır" ile çelişmektedir.⁶⁶ Buradan anlaşılacağı üzere Taberî (ö. 310/923) ayetteki cehalet kelimesini "günah işlemek, kötü davranışlarda bulunmak" olarak anlamaktadır. Benzer yorumları Zemaşşerî (ö. 538/1144)'de de görmekteyiz. Ona göre buradaki anlam beyinsizliktir, aptallıktır ve günah işlemek hikmet ve akıl işi değildir; şehvete uymaktır.⁶⁷

Râzî (ö. 606/1209)'ye göre Allah'a isyan içeren fiillerin hepsi cehalettir. O, ayeti, "kişi günah işlerken o eylemin günah olduğu bilgisini kullanmadığı, ilmi yokmuş gibi davrandığı için câhil sayılır." diye izah etmektedir.⁶⁸ Bir önceki ayetin aksine müfessirin burada cehl kelimesine "bilmezden gelme" manasında bir açıklama getirdiğini görmekteyiz. Yani kişi sanki ilmi yokmuş gibi davranarak isyan etmiştir.

Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rıza (ö.1935)'nin tefsirinde cehl ibaresi aptallık olarak yorumlanmış ve kişinin şehvetine uyması sonucu bu eylemde bulunacağı söylenmiştir.⁶⁹ Elmalılı (ö. 1942), ayetteki cehl ifadesine bilmeyerek manasını vermiş ve bundan sonra tövbe edip günahında ısrar etmeyen kişilerin kastedildiğini söylemiştir.⁷⁰ Buradaki cehl vasfının günah işleyenler olduğunu söyleyen Seyyid Kutub (ö. 1966), bu cehâletin ölümle burun buruna geldiğinde gerçekleşen bir yakarma olmadığını da eklemiştir.⁷¹ İbn Âşûr (ö. 1973) ise, cehaletin kötü iş yapmak, zulüm meydana getirmek anlamına geldiğini söylemiştir. Müfessir, ayeti Yûsuf suresinin 33. ayeti⁷² ile ilişkilendirerek ayetin nefse zulmetmek manasına dikkat çekmiştir.⁷³

66 Et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 6: 507-511; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim*, 897; Es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3: 273.

67 Ez-Zemaşşeri, *Keşşâf*, 2: 42.

68 Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10: 4-6.

69 Abduh, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 4: 440

70 Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2: 1316.

71 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4: 603.

72 12/Yûsuf 33: "Yûsuf, 'Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum' dedi."

73 İbn Âşûr, *Tefsîrü Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4: 278.

Elmalılı (ö. 1942)'nin yorumu dışında genel olarak pek çok müfessirin ayetteki cehâlet kelimesini "bildiği halde bilmezden gelme, bilerek, şehvete uyarak günah işleme ve nefse zulmetme" şeklinde anladığını görmekteyiz. Diğer iki ayetteki yorumları da dikkate aldığımızda kötü bir iş sonucu tövbe edip kendini düzeltme affın sebebidir. Yoksa bilmeden yapılan bir kötülük kastedilmemektedir. Bu nedenle daha önceki ayetlerde hevaya, nefse uyarak hata yapmak manasını bu ayete de vermek mümkündür. O halde kelime yine sefeh ile eş anlamlı ve heva ile ilişkilidir, diyebiliriz.

O zaman 6/En'am ve 16/Nahl suresinin ilgili ayetlerine benzer şekilde bu ayete de, "Şüphesiz Allah katında tövbe, nefsin isteklerine (hevasına, arzularına) uyarak bir kötülük işlenip hemen ardından edilen tövbedir. Allah onların tövbelerini kabul eder. O Âlimdir. Hâkimdir" anlamı verilebilir.

Sonuç

Bu gün "câhillik" denince akla "bilgisiz" anlamı gelmektedir. Pek çok mealde mütercimler c-h-l kökünün mevcut olduğu ayetlere "bilmeden" manasını vermiş ya da çeviri yapmadan "câhillik" ibaresini kullanmışlardır (Türkçede câhil, "ilimsiz kimse anlamında kullanıldığı için tercüme etmemek de bir yönden o manayı vermek demektir). 21. yüzyıldan vahiy dönemini okuduğumuz için, bugün biz kendi zihin dünyamız, kültürümüz, bilgimiz ile o dönemi anlamış oluyoruz. Değişen dünyada, değişen dilimiz ve algılarımızla zihnimizde cehl denildiğinde doğrudan ilimsizlik anlamı belirlediğinden, ayetlere, o dönemin kelimelerinin anlam içeriklerini dikkate almadan anlamlar vermekteyiz. Bu durum, kendimizi yer yer çelişkiye düşmekten ve yer yer de oturtamadığımız manalar üzerinden teviller yapmaktan alıkoyamamamıza neden olmaktadır. Bu da aslında Kur'an'da geçen kavramların ve onları doğru okumanın ne denli önemli olduğunu bize göstermektedir. Çalışmamızda da 6/En'am 54, 16/Nahl 119 ve 4/Nisâ 17 ayetlerinde de benzer şekilde geçen "cehaletle günah işleyenin tövbesinin kabul olunacağı" ibaresi meallerin çoğunda "bilmeyerek günah işleyenin" şeklinde çevrilmiştir. Kelimeye bu mananın verilmesi "bilerek işlenen günahın kabul olmayacağı" sonucuna götürebildiği gibi, tövbe edenin tövbesinin kabul edileceği söylenen ayetlerle de çelişkili gibi görünebilecektir. Yaptığımız çalışmalara göre c-h-l kökünün "sefeh", "kuf", "bağ", "tuğyan" olmak üzere dört anlamı olduğu sonucuna ulaştık. Yine bir kelimeyi zıttı ile bilmek o şeyin bize aslında ne olmayacağını hatırlatacağından kelimenin zıt anlamlarına da yer verdik. Buna göre cehl, "tecrübe",

“hilm”, “sekinet” ve “müsamaha” kelimeleriyle zıt anlam içermektedir. Semantik tahlil neticesinde c-h-l kökünün “doğal eğilimlerin terbiye edilmemesi, eğitilmemesi durumunda ortaya çıkan davranış” anlamına geldiğini düşündük. Cehl, ilgili ayetlerde “acelecilik, ahmaklık” anlamına gelen “sefeh” kelimesiyle eş anlamlı kullanılmıştır. Sefeh ise her türlü meyil demek olan heva ile ilişkilidir. Buradaki üç ayette tecrübe eksikliği ya da keyfi davranma neticesinde arzulara uyararak bir yanlış yapma söz konusudur. Bu sebeple biz yaptığımız çalışmalar neticesinde pek çok mealin aksine buradaki cheh kelimesinin, “nefsin isteklerine (hevasına, arzularına) uymak” anlamında kullanıldığı sonucuna ulaştık. Bu anlam, çelişki varmış gibi görünen durumun açıklığa kavuşmasına yardımcı olmaktadır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed, Reşid Rıza. *Tefsîrû el-Kur'âni'l Hakîm*. Kahire: Dâru'l-Menar, 1947.
- Aşmâvî, Muhammed Zeki. *En-Nâbiga ez-Zübyânî mea Dirâseti'l-Arabiyyeti Fi'l-Câhiliyye*. Lübnan-Beyrut: Dâr'uş-Şurûk, 1994.
- Çalışkan Başer, Hatice Merve. *Kur'an-ı Kerim'de C-h-l Kökünün Semantik Analizi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.
- El-Bekrî, Tarafe b. Abd. *Divânu Tarafe b. el-Abd*. nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî. Beyrut: yy. 2003.
- El-Benêni, Şertûnî. *Akrabü'l-Mevârid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*. Beyrut: Mektebetü Lubnan, 1992.
- El-Bustânî, Butrus. *Muhitü'l-Muhit*. Beyrut: Mektebetü'l-Lubnan, 1987.
- El-Endelûsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ömer b. Abd el-Aziz b. İbrahim. *Kitâbü'l-Ef'âl*. Beyrut Lubnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- El-Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd. *Cemheratü'l-Lüğa*. Beyrut- Lubnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- El-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tezhibü'l-Lüğa*. Mısır: Dâru'l-Misriyye, 1964.
- El-Ferrâ Ebu Zekeriyya Yahyâ b. Zeyd. *Meâni'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1900.
- El-Feyyûmî, İbn Muhammed b. Ali el-Mekrî. *Misbâhu'l-Münîr fi Garibi's-Şerhi'l-Kebir*. Mısır: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1315 h.
- El-Hevvârî, Hûd b. Muhakkem. *Tefsîrû Kitâbillâhi'l-Azîz*. Beyrut: Dâru'l-Garîbi'l-İslamiyyi, 1990.
- El-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed el-Ma'ruf bi'Râgıb. *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*-. çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- El-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim-Te'vilêtu Ehlî's-Sünne*. thk. Fâtıma Yusuf el-Hiyemî, Beyrut-Lübnan: Resalah Yayıncılık, 2004.
- El-Vâhidî, Ebû el-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâb-ı Nüzûl*. thk. Kemâm Begûnî Zeğlûl. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Enîs, İbrahim v.dğr. *Mu'cemü'l-Vasît*. Mısır: Dâru'l-Mearuf, 1972-1973.
- Er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abd el-Kâdir. *Muhtârü's-Sihâh*. ts., yy.

- Er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Muhsin el-Turki. Kahire: Dirâsetü Arabiyye ve'l-İlmiyye, 2001.
- Ez-Zebîdî, Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Muhammed. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*. thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Keşşâf*. thk. Adil Ahmed Mevcud v.dğr. Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1998.
- Ez-Zemahşerî. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-Belâğ*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1922.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. trtp. Dâvud Sellûm. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 2004.
- Firûzâbâdî, Mecduddin. *Kâmûsü'l-Muhît*. Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1913.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2014.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîrû'i-Tehrir ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim*. thk. Es'ad Muhammed Tayyib. Riyad: Mektebetü Nezâru'l-Bâz, 1997.
- İbn Ebî Sulmâ, Zuheyr b. *Divânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*. nşr. Ali Hasan Fâ'ûr. Beyrut: yy, 1988.
- İbn Hillize, El-Hâris. *Divânu'l-Hâris b. Hillize*. nşr. Hâşim et-Ta'ân. Bağdat: yy. 1969.
- İbn Kamî'a, Amr. *Divânu Amr b. Kamî'a*. thk. Hasan Kâmil es-Sırafî. Ma'hedü'l- Mahtûtât Arabiyye, Kahire: yy. 1965.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Dâru Tayyibin 1997.
- İbn Süleyman, Ebû Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir El-Ezdî. *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferîd. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Süleyman, Ebû Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir El-Ezdî. *el-Vücûh ve'Nezâir fi Kur'an'il Azim*. thk. Sâlih ed-Dâmin. Dubâi: Merkezü Cuma el-Mâcid li's-sekâfe ve't-türâs, 2006.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukarrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1956.
- İbn Muhammed, Ebu Seâdet el-Mubarek b. Muhammed. *Nihâyetü fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*. Kahire: Matbaatu'l-Hayriyye, 1322.
- İbn Sellâm, Yahyâ et-Teymî. *Tefsîrû Yahyâ b. Sellam*. takdim ve thk. Hind Şelebî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Zekeriyâ, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğ*. Kahire: Dâru'l-Hayâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1622.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan- Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.
- Komisyon. *Yedi Askı-Arap Edebiyatının Harikaları*. çev. Nurettin Ceviz v.dğr. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilâli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru's-Şerûk, 1968.
- Zeyd b. Ali, Ebû Huseyin b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib. *Tefsîrû Garibi'l-Kur'âni'l-Mecid*. Hindistan: Troop Baza, 2001.